

Володимир Удовик,

директор Фонду президентів України НБУВ, канд. іст. наук

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ: ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізується джерельна база дослідження інституту президентства в Україні, зокрема нормативно-правові документи, авторські видання президентів та экс-президентів, електронні ресурси, архівні та музейні матеріали тощо.

Ключові слова: інститут президентства, Президент, джерела дослідження, інтернет-сайти.

Дослідження інституту президентства в Україні є надзвичайно важливим для сучасного українського суспільства у зв'язку з тривалим процесом пошуку найоптимальнішої форми правління (від президентської через парламентсько-президентську до парламентської та навпаки), що вимагає не лише вивчення історії запровадження та розвитку інституту президентства в Україні, а також розроблення теоретичного наукового підґрунтя для здійснення певних кроків подальшого розвитку політичної системи України сьогодні. Інститут президентства – це суспільно-політичне явище, яке відображає не тільки діяльність глави держави як вищої посадової особи в країні, а й цілу систему служб, що забезпечує виконання функцій Президента; комплекс нормативних документів, згідно з якими Президент здійснює свої повноваження; вибори глави держави.

На сьогодні написано багато кандидатських дисертацій, випущені монографії та безліч статей з проблематики президентства в Україні, але комплексного ґрунтового дослідження інституту президентства в Україні не здійснили ні історики, ні політологи, ні юристи. Головна причина – це незавершена політична реформа, зміна владної еліти, яка не має ні спадковості, ні єдності поглядів на майбутнє України. Історіографія та джерельна база інституту президентства висвітлювалася в працях науковців М. Кармазіної [2], О. Чернишевич [8, 9], Н. Плахотнюк [5], В. Шатіло [10] та інших, але спеціального історичного дослідження поки що не з'явилося.

Мета статті полягає в аналізі та структуруванні на основі сучасної методології, з урахуванням розвитку нових інформаційних технологій,

джерельної бази з проблем становлення й розвитку інституту президентства в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Джерельна база з визначеного питання подана як сукупність різних видів джерел: нормативні документи; авторські видання президентів, мемуари экс-президентів; аналітичні матеріали, періодична преса, електронні бази даних, а також архівні та музейні документи. Усі наявні джерела можна класифікувати так:

Перша група джерел подана як нормативні документи. Насамперед це Конституція України, постанови Верховної Ради, укази, розпорядження Президента України, які оприлюднені в офіційних періодичних виданнях та зібрані в електронних базах даних законодавства.

Процес запровадження інституту президентства в Україні на початку 90-х років ХХ ст. та тенденції розвитку політичної системи України відбиваються в головних документах держави, а саме: Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., Конституційному договорі між Верховною Радою та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 р., Конституції України від 28 червня 1996 р., Законі України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. Аналіз цих документів є невід’ємною частиною дослідження інституту глави держави. Також укази та розпорядження Президента, постанови Верховної Ради України першого-четвертого скликань, рішення Конституційного Суду тощо. Друковані видання, які мають право оприлюднювати закони України, згідно з Указом Президента від 10.06.97 р. № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» (з подальшими змінами) – це «Офіційний вісник України», газети «Урядовий кур’єр» та «Голос України», а також для оприлюднення указів Президента виходять спеціальні випуски «Офіційного вісника Президента України».

Бази законодавства України, до яких входять вищезгадані джерела, загальнодоступні в електронній формі: законодавча база на сайті Верховної Ради України (за всі роки існування України, до того ж і законодавство УРСР, яке діяло в незалежній державі) – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>, база офіційних документів Президента України на однойменному сайті – <http://www.president.gov.ua>. Узагалі електронних баз даних законодавства України в мережі Інтернет досить багато на сьогодні, але на більшості інтернет-сайтів за отримання повного тексту документів потрібно заплатити гроші

(наприклад, <http://www.lisa.com.ua>, <http://search.ligazakon.ua>). Викремити необхідно базу «Нормативні акти України» (<http://www.nau.kiev.ua>), яка містить переклади основних нормативних актів російською та англійською мовами.

Другу групу джерел із дослідження інституту президентства в Україні становлять авторські видання президентів України та їхніх служб. До цієї групи належать політичні декларації, заяви, звернення президентів до народу або Верховної Ради, Послання Президента України до Верховної Ради. Ці документи не мають нормативного характеру, але містять рекомендації до дій.

До цієї групи можна віднести видання президентів та мемуари екс-президентів, їхні інтерв'ю, промови і виступи [3, 4, 11], а також статті, інтерв'ю та заяви відповідальних осіб, пов'язаних з функціонуванням інституту президентства в Україні [6]. Ці джерела, хоча й мають елементи суб'єктивізму та потребують глибокого критичного аналізу, але дають змогу ознайомитися з позицією глави держави, знайти пояснення тих чи інших його дій.

Яскравим джерелом моніторингу діяльності Президента України були у свій час офіційні видання, які випускали Адміністрація та Секретаріат Президента. Так, Президент України Л. Кучма підписав Розпорядження № 3/2003 від 14.01.2003 р. «Про всеукраїнську громадсько-політичну газету "Президентський вісник" з метою забезпечення інформування населення про діяльність Президента України, органів державної влади, висвітлення актуальних соціально-економічних та інших проблем у державі, а також заходів, що вживаються для їх вирішення». У квітні ж вийшло ще одне Розпорядження «Про інформаційно-аналітичний бюлетень "Президентський контроль" з метою інформування громадськості, органів державної влади та місцевого самоврядування про контроль над виконанням актів і доручень Президента України» [7]. Структурні підрозділи Адміністрації Президента України мали сприяти в наданні редакції бюлетеня «Президентський контроль» інформації про контроль над реалізацією актів і доручень глави держави та про стан їх виконання.

Державне управління справами заснувало й інтернет-сайти під ці видання, але на сьогодні функціонує лише сайт «Президентського вісника» (<http://www.visnyk.org.ua>), на якому розміщені статті з різноманітних аспектів культурно-політичного життя країни та діяльності Президента України за 2004 р.

Однак за указом Президента В. Ющенка від 19.05.2005 р. № 824/2005 газета «Президентський вісник» з 04.06.2005 р. припинила бути офіційним виданням України та ліквідована. Так само ліквідується й інформаційно-

аналітичний бюлетень «Президентський контроль». Пізніше, у 2007 р., указом № 101/2007 від 12.02.2007 р. В. Ющенко доручив Державному управлінню справами заснувати «Офіційний вісник Президента України» для публікації державною мовою: законів України; чинних міжнародних договорів, укладених від імені України; указів і розпоряджень Президента України. Чергові випуски бюлетеня виходять двічі на місяць. Усі офіційні документи, які друкуються у спецвипусках інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», набирають чинності саме з дня їх оприлюднення в цих виданнях. Перший номер «Офіційного вісника Президента України» вийшов 3 квітня 2007 р. з оприлюдненням Указу Президента України В. Ющенка «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України».

До складу другої групи джерел належать й електронні ресурси, зокрема офіційні інтернет-портали Президента України та його служб. На сьогодні електронні ресурси мають велике значення в роботі дослідників, політиків та громадських діячів. Це пояснюється оперативністю доставки офіційної інформації та можливістю ознайомлення з нею на відстані. Даний вид ресурсів є також цінним для служб, які забезпечують функціонування інституту президентства та беруть участь у вирішенні політичних і державних питань з урахуванням світового досвіду. Веб-сайт Президента (<http://www.president.gov.ua>) – це здебільшого засіб оперативного подання найновішої офіційної інформації, пов'язаної з діяльністю Президента, його служб: укази, розпорядження Президента, офіційні візити, анонси подій. Крім того, надається інформація про: діючого Президента країни (біографія, фотогалерея, перелік/тексти промов, звернень Президента до нації та парламенту, виступів, інтерв'ю, інформація про закордонні візити, конституційні підстави функціонування інституту президентства); Адміністрацію Президента; президентські резиденції. Значна увага приділяється новинам та огляду преси.

Третя група джерел містить аналітичні та інформаційні матеріали різноманітних установ й організацій, які не мають безпосереднього відношення до інституту президентства, але проводять моніторинг та аналізують діяльність президентів. Цей вид перебуває на межі між історіографією та джерелами. Наприклад, Національний інститут стратегічних досліджень виставляє на своєму сайті (<http://www.niss.gov.ua>) аналітичні записки, які готуються співробітниками інституту. На сайті також зібрана електронна повнотекстова бібліотека збірників та монографій з актуальних проблем вищої державної влади за останні роки, а також номери журналів «Стратегічні пріоритети» (2006–2010 рр.) та «Стратегічна панорама» (2007–2009 рр.). Нещодавно сайт оновив свій інтерфейс,

що дало можливість дослідникам ефективніше використовувати інформаційні ресурси веб-сторінки інституту.

Президентський фонд Л. Кучми «Україна» займається не лише корисною благодійницькою діяльністю, а й проводить науково-дослідну роботу. Так, Інститут стратегічних оцінок при фонді випускає щотижневий аналітичний моніторинг політики, світових процесів та макроекономіки «Стратегічні оцінки». Крім того, експерти інституту коментують важливі міжнародні та політичні події в Україні, дають їм оцінку та вказують на значення для країни. Ці науково-інформаційні ресурси, а також публікації экс-президента України Л. Кучми розміщені на сайті президентського фонду «Україна» (<http://www.kuchma.org.ua>).

Найпопулярнішими в цій групі джерел є електронні видання. Цей інформаційний ресурс складається як з електронних копій наукових журналів, виставлених в Інтернет, й інтернет-видань, які не мають друкованих аналогів, та веб-сайтів інформаційно-аналітичних, політологічних агентств, що виставляють матеріали провідних науковців, політологів, експертів.

Для дослідження інституту президентства в Україні корисними будуть такі інтернет-видання:

– Сайт **president.org.ua** (російськомовний) створений для всебічного висвітлення широкій громадськості питань, пов'язаних із президентством в Україні та світі. За рейтингом відвідування Google, сайт іде одразу після офіційного інтернет-порталу Президента України. Має архів новин та статей з 2005 р. Крім висвітлення та аналізу діяльності діючого Президента України, сайт зберігає та поповнює свою базу інформацією про попередніх президентів (рубрики: біографія, команда, діяльність, інтерв'ю, «темні плями», вибір народу), а також про всі президентські вибори. Сайт порушує гострі питання стосовно діяльності Президента, на які створює дискусії на форумі порталу, а також подаються різні думки, громадські позиції в розділі «Точка зору», проводяться паралелі між діяльністю різних президентів. Для повноти інформації про кожного Президента на сайті подається фотогалерея, проводяться опитування відвідувачів з різноманітної тематики, дотичної до діяльності Президента. Напередодні чергових президентських виборів на сайті відкриваються розділи «Кандидати» та «Голосування», хоча, на жаль, у подальшому вони не архівуються.

Досить цікавим є розділ «Лист Президенту», який публікує неофіційні звернення громадян до діючого Президента, і хоча, за інформацією на сайті, усі листи надсилаються до Секретаріату чи Адміністрації, але відповіді на жодне звернення сайт не опублікував.

– Сайт «**Президент України – народне обговорення**» (російськомовний, <http://president.com.ua>), відрився у квітні 2004 р. Крім стрічки но-

вин (архів якої підтримується з квітня 2004 р.), яка висвітлює важливі політичні події та ті, що пов'язані з функціонуванням інституту президентства в Україні й країнах світу, сайт активно наповнює розділ «Аналітика. Думки». У цьому розділі вміщені як цікаві аналітичні статті зі ЗМІ, так і власні напрацювання різних експертів, журналістів, політологів. Цікавим для дослідника є постійні опитування відвідувачів з актуальних проблем сьогодення, на основі яких можна говорити про настрої інтернет-користувачів щодо важливих питань функціонування інституту президентства. На середину жовтня 2010 р. їх нараховувалося 88. На сайті також є корисні посилання на інтернет-ресурси (40 посилань, розподілених за дев'ятьма категоріями), переважно на виборчу тематику.

– Сайт **«Президент. Вибори Президента України»** (російськомовний, <http://president.co.ua>), відсутня інформація про засновників та напрями діяльності проекту, але містить цікаві інформаційні та аналітичні статті (однак невідомих авторів), статистичні дані з актуальних питань державного управління.

– Сайт **«Вибори Президента України-2010, рейтинги, результати виборів»** (російськомовний, <http://vibori.in.ua>). Сайт хоча і створений для висвітлення президентських виборів-2010 р. (новини з ЦВК, інформація про важливі події, екзитполи та аналітичні статті), але продовжує ведення стрічки українських та світових новин у сфері політики та економіки. Для дослідження виборчої кампанії корисним буде інформація про кандидатів (біографії, програми, партійні новини) та їхні рейтинги, створені на основі аналізу соціологічних опитувань провідних служб України та власного опитування відвідувачів сайту.

В українському сегменті Інтернету подібних сайтів багато, особливо вони активізуються під час чергових виборів та зникають (або не підтримуються) після оголошення результатів виборчих перегонів. Ми відібрали основні, на нашу думку, і найбільш цікаві та корисні.

Четверту групу джерел становлять статистичні дані та соціологічні дослідження провідних соціологічних установ, а також дані Центральної виборчої комісії (<http://www.cvk.gov.ua>) про кандидатів у Президенти, перебіг виборчої кампанії та її результати.

Одним з найкращих сайтів із доступу до електронних ресурсів соціологічних опитувань вважається сайт Центру ім. Разумкова (<http://www.ucers.org/ukr/socpolls.php>). Соціологічні дослідження Центру структуровані за темами, тому легко можна знайти необхідні матеріали, або за персоналіями, або за дефініціями. Крім того, центр публікує коментарі експертів, інтерв'ю, аналітичні статті провідних політологів та політиків України. Корисними для дослідників інституту президентства

будуть соціологічні матеріали Центру соціальних технологій (<http://www.sociopolis.com.ua>), Центру соціальних досліджень (<http://www.sofia.com.ua>).

П'яту групу джерел становлять архівні документи та матеріали. Ці документи зберігаються в архівному відділі Адміністрації Президента України, а після відповідного терміну зберігання передаються на збереження та наукове опрацювання в Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ) та до Фонду президентів України НБУВ (ФПУ). І хоча за кількістю вони становлять значний масив документів, але за науковою складовою вони лише доповнюють загальну картину функціонування інституту президентства. У ЦДАВОВУ – це Ф. 5233 Адміністрації Президента України, Ф. 5225 Центральної виборчої комісії, Ф. 1 Верховної Ради (оп. 42). Ці документи та матеріали висвітлюють еволюцію інституту президентства в Україні, зберігаючи відбиток політичного процесу запровадження посади Президента та розвиток політичних суперечностей між законодавчою та виконавчою гілками влади за розподіл владних повноважень.

Архівні матеріали ФПУ складаються з: вітальних адрес та листівок на адресу Президента України від глав держав та урядів, міжнародних та українських установ й організацій, листів громадян України до Президента України, фото-, аудіоматеріалів, грамот та дипломів почесного звання Президента, а також матеріалів президентських виборчих кампаній (агітаційні матеріали, аудіо-, відео-, фотоматеріали).

Крім того, архівні матеріали з цієї проблематики зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), які надходять від політичних партій та громадських об'єднань. Так, цікавим для дослідників президентських виборчих змагань будуть: Ф. 327 Колекція документів з проведення виборів Президента України 2004 р. (помаранчева революція) та Ф. 332 Колекція агітаційних документів та інформаційно-аналітичних видань про участь політичних партій та їх представників у виборах Президента України, Верховної Ради України й місцевих органів влади.

Необхідно зазначити, що документальні ресурси, зокрема електронні, розпочав збирати й Центральний державний електронний архів України. Так, створено архівну електронну колекцію «Президентські вибори-2010», обсяг якої становить 27 од. зберігання, загалом 39.74 Гб інформації [1].

Одними з цінних, проте дещо специфічними джерелами для дослідження інституту президентства є музейні фонди. У музеях України, крім суто історичної функції, музейні експонати мають і наукову цінність. До

таких можна віднести подарунки президентам, які вони повинні передавати у Фонд президентів України та Національний музей історії України. Ці джерела відображають історію та особливості зовнішньополітичної діяльності президентів України, а також авторитет у середині країни (подарунки від пересічних громадян чи організацій та установ). За 15 років існування Фонд президентів України отримав близько 1,5 тис. музейних експонатів від трьох президентів України, а Національний музей історії й того менше.

Підсумовуючи, можна зазначити, що з проблематики інституту президентства в Україні є досить репрезентативна джерельна база, яка дає можливість об'єктивно й комплексно розкрити зміст питання. Проте вона недостатньо залучена до наукового обігу. Дослідники, вивчаючи окремі аспекти функціонування інституту президентства, залучають лише частину наявних джерел. Аналіз та вивчення джерел з історії інституту президентства в Україні переконує, що у всій сукупності названі документи надають дослідникам важливу й корисну інформацію, допомагають простежити роль Президента в процесах державотворення на початку 90-х років ХХ ст., становлення та еволюцію інституту глави держави в Україні. До того ж джерельна база дослідження з проблеми організації та діяльності Президента України та його служб на зламі ХХ–ХХІ ст. перебуває на стадії формування. Це пов'язано з тим, що частина державних суб'єктів цього процесу ще не передала документи на постійне зберігання, продовжує видання мемуарної літератури.

Список використаних джерел

1. Звіт про роботу ЦДЕА України у II кварталі 2010 року [Електронний ресурс] // Центральний державний електронний архів України. – Режим доступу: http://tsdea.archives.gov.ua/ua/?page=zvit_2_kv_10. – Назва з екрана.
2. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант / М. С. Кармазіна. – К. : Бланк-Прес, 2007. – 365 с.
3. Кравчук Л. М. Одна Україна, єдиний народ: політроздуми над записами в щоденнику / Л. Кравчук. – Х. : Фоліо, 2010. – 538 с. ; Кравчук Л. Держава і влада: досвід адміністративної реформи / Л. Кравчук – К. : Інтелект, 2001. – 190 с.
4. Кучма Л. Д. Зламне десятиліття / Л. Кучма. – К. : Інформаційні системи, 2010. – 559 с. ; Кучма Л. Д. После майдана: записки президента: 2005–2006, Київ – Конча-Заспа / Л. Д. Кучма. – К. : Довіра ; М. : Время, 2008. – 688 с.

5. *Плахотнюк Н. Г.* Інститут президентства в Україні: становлення та розвиток / Н. Г. Плахотнюк, В. І. Мельниченко. – К. : Максимус, 2004. – 223 с.

6. Президент України: бібліографічний покажчик (1991–1999) / Секретаріат Верховної Ради України, Відділ інформ.-бібл. забезпечення ; Нац. парламент. б-ка. ; упоряд. Е. А. Афонін. – К., 2000. – 270 с.

7. Про інформаційно-аналітичний бюлетень «Президентський контроль» [Електронний ресурс] // Центральний державний електронний архів України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=89%2F2003-%F0%EF>. – Назва з екрана.

8. *Чернишевич О. В.* Становлення та розвиток інституту президентства в Україні (1991–2006 рр.): історичний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / О. В. Чернишевич. – К., 2009. – 16 с.

9. *Чернишевич О. В.* Становлення та трансформація інституту президентства в Україні в 1990-ті роки: аналіз історіографії проблеми / О. В. Чернишевич, А. Г. Слюсаренко // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. – 2006. – Вип. 82–83. – С. 125–128.

10. *Шатіло В. А.* Інститут президентства в системі державної влади України / В. А. Шатіло. – К. : Укр. центр політич. менедж., 2004. – 159 с.

11. *Ющенко В. А.* Голос нації / В. А. Ющенко. – К. : Український клуб, 2009. – 58 с. ; *Ющенко В. А.* До нації: вибрані промови / В. А. Ющенко ; упоряд. Д. Лубківський ; наук. ред. Ю. Рубан ; передм. М. Жулинський. – К. : НІСД, 2010. – 464 с.